
A STRUKTURÁLIS VÁLTOZÁSOK HATÁSA A NŐK TÁRSADALMI SZEREPEIRE ÉS A CSALÁD- SZERKEZET ÁTALAKULÁSÁRA

Schadt Mária – Pótó Zsuzsanna

A 20. század második felében, a 21. század elején a család mint társadalmi intézményrendszer gyengülése, struktúrájának és funkcióinak csökkenése – számadatokkal is alátámaszthatóan – nyilvánvalóvá vált. Véleményünk szerint a családok szerkezetének, a családtagok kapcsolatrendszerének alakulását meghatározta, hogy a politikai, gazdasági és társadalmi változások következtében jelentősen átalakult a nők társadalmi struktúrában elfoglalt helye. Tanulmányunkban a társadalmi változások, elsősorban a közélet és a magánszféra összekapcsolódásának elemzésén keresztül mutatjuk be azokat az ellentmondásos elvárásokat, amelyek a század közepéig uralkodó tradicionális családszerkezet felbomlásához, a nők egyéni és családi életciklusának átalakulásához vezettek.

A modern társadalmak jellemzője az individualizáció, az életformák pluralizálódása, valamint az, hogy egyre több ember él egyedül. Magyarországon ez a folyamat – a nyugat-európai országoktól eltérően – megszakításokkal és ellentmondásokkal terhelt zajlott le, ami máig tartó súlyos társadalmi problémákhoz vezetett: az ötvenes években a megelőző történeti időszakokhoz viszonyítva sokkal radikálisabb, a nyolcvanas, kilencvenes évektől folyamatos, ám nem egyenes irányú változásokkal. A változások gyorsaságára abból is következtethetünk, hogy a 20. század hatvanas éveiben az emberek többsége még „egy életre szóló” házasságban élt,² amelyben évszázados hagyományok határozták meg a családtagokkal szembeni elvárásokat. Ez egyúttal az egyéni

---

1 A nők új típusú – családon kívüli és fizetett – munkavállalása együtt járt a házastársi stratégiák, valamint a családszerkezet és magatartásminták gyakorlatának megváltozásával, ezért a nők története szorosan kapcsolódik a családtörténehez (Scott 2001, 126–160.).

2 1960-ban a 15 éves és idősebb népesség 67,8%-a volt házas és 2%-a elvált, 2011-ben már csak 44,4% házas és 11,6% elvált. Annak ellenére, hogy házasságban élni a nők számára mind gazdaságilag, mind kulturálisan nagyobb elvárás volt, és jelenleg is az, 2011-ben mégis csak a nők 41,9%-a, a férfiak 47,2%-a élt házasságban, az elváltak között is magasabb a nők aránya (12,8%–10,1%) (Népszámlálás 2011).

és családi életutak összekapcsolódását is jelentette. Az 1950-es évektől a Rákosi-rendszer családdal kapcsolatos ambivalens magatartása miatt megszakadt az a szocializációs mechanizmus, amely a nők családi és társadalmi feladatait intézményi és családi szinten is egységes elvárások mentén kezelte. Az otthoni feladatok elvégzéséhez szükséges tudás kikerült az iskolában átadandó ismeretek köréből, ezeket elsajátítani csak a szűkebb otthoni keretek között lehetett elsajátítani. Ugyanakkor mivel a változások nem szervesen következtek az akkori társadalom érték- és normarendszeréből, az otthoni feladatok elvégzéséhez szükséges intézményrendszer csak a politikai szlogenek mentén valósult meg, a konfliktusok megoldása helyett a problémák elleplezése történt, és ez hozzájárult ahhoz, hogy a magánélethez kapcsolódó tradicionális szerepek máig erősen élnek a társadalom többségében.³

AZ OKTATÁSI RENDSZER SZERKEZETI ÉS TARTALMI ÁTALAKÍTÁSA

A lányok és fiúk képzettségi szintje 1945-ben, a nyolcosztályos általános iskola kötelezővé tételével⁴ párhuzamosan emelkedett, ám a nők társadalmi esélyegyenlőségének megteremtéséhez az 1950–51-es tanév jelentette a fordulópontot. A két világháború közötti és az azt megelőző évek a nemeket különböző társadalmi szerepekre felkészítő, erősen differenciált oktatásrendszere még a Vallás- és Közoktatási Minisztérium által kiadott 1947-es tantervre is jellemző: a nemek közötti különbségeket hangsúlyozva kiemelték, hogy a nő elsősorban anya és háziasszony, és mindenekelőtt az e feladatok elvégzéséhez szükséges ismereteket és készségeket kell elsajátítaniuk. 1950-től pedig – mint a jövő öntudatos dolgozó nőit – arra oktatták őket, hogy az új, szocialista közösség részesei lehessenek (Schadt 2003, 28–30.). Az 1947 előtti, a tradicionális nemi szerepeket folyamatosan újratermelő közoktatási rendszert az 1950-ben bevezetett koedukáció tovább erodálta.

---

³ A nőkkel kapcsolatos ellentmondásos intézkedések végigkísérik a 20. század második felét. Ilyen például az GYES 1967-es bevezetése, amit nem a családok érdekében, hanem a nők gazdaságból való visszaszorítása miatt foganasítottak (Ferge 2010, 72–73.), és mivel először csak nők vehették igénybe, jól mutatta a pártvezetés csupán szlogenek szintjén hangzottatott esélyegyenlőségét, a valóságban tradicionális értékrendszerét. Nem véletlen, hogy hazánkban, akárcsak a többi volt szocialista országban, a gyermekgondozási segély igénybevétele, lehet bármely időhosszúságú is, máig szinte olyan természetességgel kapcsolódik az anyákhoz, mint a terhesség vagy a gyermekszülés.

⁴ A kötelező nyolcosztályos iskolát már az 1941/42-es tanévtől törvénybe iktatták, de megvalósítására csak 1945-től adódott lehetőség, sőt azzal, hogy a 4+8 helyett a 8+4-es rendszerre tértek át, a mindkét nemre egységes oktatási rendszer már 14 éves korig kitolódott.

Azáltal, hogy a háztartási ismeretek kikerültek az iskola által átadott jártaságok köréből, mint tudáselemek jelentőségüket veszítették, leértékelődtek. Az ambivalencia abban jelentkezett, hogy e feladatok elvégzése továbbra is a nőkre hárult, ami számtalan konfliktusforrást rejtett magában. Az oktatott tantárgyak és ismeretek ily módon történő átalakításával és az átadandó tudás egységesítésével nem teremtődtek meg automatikusan a nők társadalmi egyenlőségének feltételei, a változások csak előfeltételként lehettek jelen. Véleményünk szerint ott, ahol nem működtek a hagyományos családi feladatokra orientáló szocializációs minták – amit az extenzív iparosítás jelentős társadalmi és területi mobilitása is gátolt –, a háztartás vezetésére vonatkozó ismeretek hiánya miatt a nők még hátrányosabb helyzetbe kerültek.

A középfokú oktatás expanziója az 1960-as évek elején fejeződött be, ezen a képzési szinten a lányok túlsúlya a gimnáziumokban vált jellemzővé, arányuk az 1958/59-es tanévben már 53,1%.⁵ Középfokon a koedukált oktatást a hatvanas évek elején vezették be, de már az MDP KV 1951-es határozata megfogalmazta, hogy ennek az oktatási formának elsődlegesen a korszerű munkaerő képzése a feladata (Schadt 2003, 34.). 1968-tól az 1980-as évekig a honvédelmi nevelés mellett a „jövendő” dolgozó nő gyakorlati ismeretei mellett a könnyű- és élelmiszeripar irányába való elemi tájékozódásra, a kézimunkára is jutott idő, úgy, hogy a lányoknál kevesebb volt az ipari ismeretekre szánt óra. Ezek a változtatások a nők kettős teherviselésének, a családi feladatok továbbra is nőkhöz rendelésének latens elismerésére utaltak, anélkül, hogy a fiúk szerepeinek bővítése (család, otthoni feladatok) felvetődött volna.

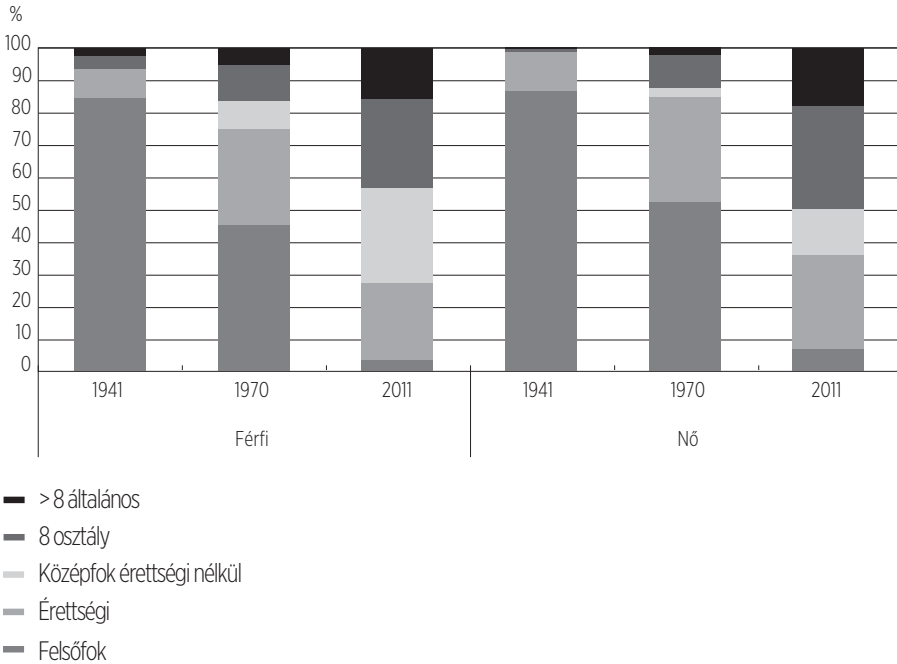
A felsőfokú végzettségűek között is folyamatosan nőtt a nők aránya, bár kevésbé, mint a férfiaké. A női hallgatók számának jelentős növekedése a felsőfok 20. század végi expanziójának következménye. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a 25 évesek vagy idősebbek valamennyi korcsoportjában növekedett, ám a nőké gyorsabban, mint a férfiaké (1. ábra). 1990-ben és 1996-ban a 25–29 és a 30–39 éves korcsoportokban a felsőfokú végzettséggel rendelkezők között már a nők aránya nagyobb, 2001-ben pedig a 40–49 éves korosztályban is.

---

5 A nők helyzete... 1960/3.

1. ábra

Az iskolai végzettség szerinti megoszlás 1941-ben, 1970-ben és 2011-ben nemenként (%)

Forrás: Saját szerkesztés a KSH Népszámlálás 2011 című kiadványának az iskolázottság témakörében közzétett 1.1.2, 1.1.3, 1.1.4, 1.1.5 és 1.1.6-os táblája alapján⁶

Az ábrából jól követhető a népesség iskolázottságának emelkedése, valamint a nemek arányának különböző iskolafokok szerinti alakulása az elmúlt 50 évben. 2011-ben a nők aránya mind az érettségizettek, mind a felsőfokú végzettségűek között jóval meghaladta a férfiakét, ám ez nem jelenti egyértelműen azt, hogy a munkaerőpiacon is előnyösebb helyzetben lennének, mivel a középfokú szakképzéssel rendelkezők között jóval magasabb a férfiak aránya, így ők a termelés területén kedvezőbb helyzetben vannak. Felsőfokon a műszaki, agrár- és természettudományi képzés és foglalkoztatottság területén jelentős a nők hátránya (Schadt-Péntek 2012, 135.).

A piaczgazdaságra való áttérés a térben és időben rugalmas munkaerőt jutalmazza, így azok, akik családi kötelezettségektől terhelten lépnek be a munkaerőpiacra, ennek a követelménynek nem tudnak maradéktalanul eleget tenni. A tradicionális szerepmegosztásokban gondolkodó társadalmakban – Magyarország mindenképpen ide sorolható – a diszkrimináció annak jogi tilalma ellenére egyértelműen a nőket érinti.

⁶ http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_iskolazottsag

A GAZDASÁGSZERKEZET, FOGLALKOZÁSI SZERKEZET ÁTALAKULÁSA

A nők foglalkoztatásának lehetőségei elsősorban a munkaerőpiac általános feltételei között változnak. Az 1950-es években az extenzív iparpolitika, majd a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása tette lehetővé, illetve követelte meg a nők tömegessé vált foglalkoztatottságát. A középfokú végzettség emelkedésével az intenzív gazdaságpolitika keretei között is tovább emelkedett a munkaerőpiacra történő beáramlásuk. A nők keresőtevékenységének társadalmi elfogadását az alkotmányban kinyilvánított „*munkafeltételeiknek a férfiakéval azonos módon való biztosítása*”⁷ is elősegítette. 1960-ban a munkaképes korú nők 51,8%-a, 1985-ben már 84,7%-a dolgozott a 40–44 éves nők korcsoportjában (Kornai 1993, 233.). Míg az ötvenes években az ideológia és a gazdaság munkaerő-szükségletének kényszerítő ereje együttesen játszott szerepet a női foglalkoztatottság növelésében, az 1990-es évek elején, amikor szinte teljes körű a nők munkaerő-piaci részvétele, 70% volt aktív kereső és további 8% inaktív, gyeseen, gyeden lévő (Tóth 1995), a gazdasági kényszer mellett a foglalkozásra karrierként tekintő nők köre is folyamatosan bővült.⁸ Az újratermelési modell átalakulása és a nők keresőtevékenységének folyamatos növekedése jelentősen csökkentette azoknak a társadalmi csoportoknak az arányát, ahol a családi gazdálkodás és a magasabb gyermekszám volt a jellemző, a tendencián az 1970-es évektől tömegessé vált háztáji gazdálkodás sem változtatott.

A rendszerváltás és a gazdasági válság egyrészt mindkét nem munkaerő-piaci lehetőségeit csökkentette, ugyanakkor ráirányította a figyelmet a nők keresőtevékenységének nélkülözhetetlen voltára. Mivel először a férfiakat foglalkoztató ágazatokban, foglalkozásokban jelent meg nagyarányú leépítés, munkanélküliség, az 1990-es évek elején a nők foglalkoztatottsága meghaladta a férfiakét, megkérdőjelezve a csak férfiakhoz rendelt *kenyérkereső, eltartó* szerepet, ami a nők társadalmi esélyegyenlősége szempontjából pozitívumként értékelhető.

Ezzel egy időben ellentétes tendenciák is megjelentek, mivel a rendszerváltás következtében újjáéledő pártokkal együtt felerősödtek a család szerepének tradicionális értékeit valló ideológiák. Ezek a nők otthoni szerepeit, a munkaerőpiacról való távolmaradást és a hagyományos szerepelvárásokat erősítették, mely szerint a

7 A Magyar Népköztársaság Alkotmánya, 1949. Az ideológia és valóság közötti ellentmondás abban nyilvánult meg, hogy „A munkához való jog és kötelesség szempontjából a társadalomvezetés a nőket mindvégig bizonyos értelemben kivételnek tekintette [...] a nők esetében a munkavállalás joga elvileg vagy a közfelfogásban sem vált soha kötelezettséggé.” (Ferge 1982 140.). A nők rugalmas munka-erőtartalékként kezelése az államszocialista társadalom egész időszakára érvényes volt.

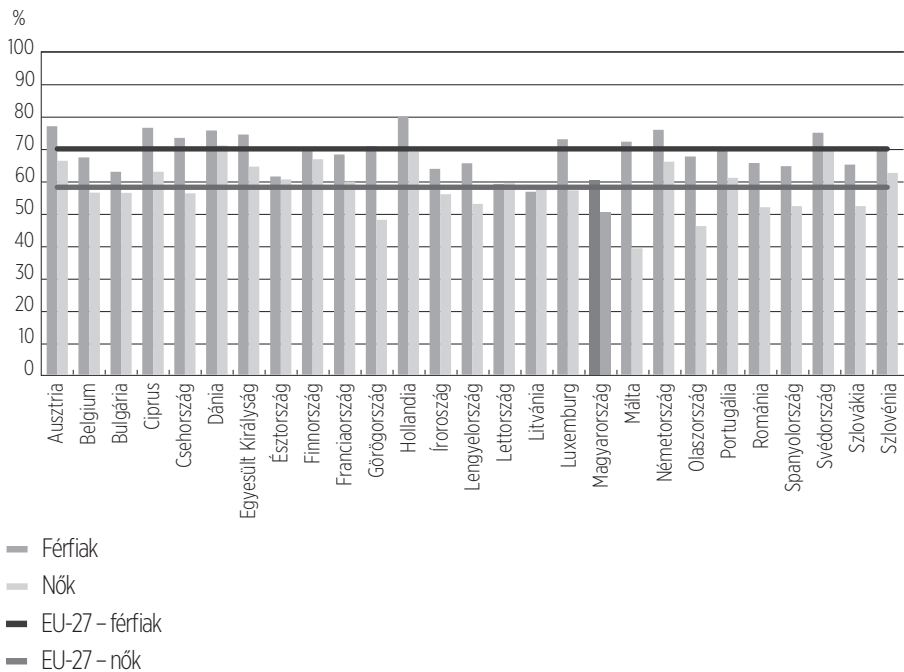
8 A foglalkoztatottak között majdnem teljes körű a 8 órás munkaidőben dolgozók aránya, rész munkaidőben csak 3–4% dolgozott. Az államszocializmus idején sem az ideológia, sem a gazdasági kényszer nem tette lehetővé az atipikus foglalkoztatás elterjedését. A nem látható munkaerővel szembeni bizalmatlanság máig tovább élve gátolja az ilyen típusú foglalkoztatás szélesebb körben történő alkalmazását.

férj feladata az anyagi alapok megteremtése (keresőtevékenység), míg a feleségé a gyermekek, család és a háztartás ellátása. Ugyanakkor ezeknek a konzisztensen tradicionális attitűdöknek a 18–50 éves korosztály körében történő emelkedése csak az 1988–1994 közötti évekre volt jellemző, majd némileg csökkent az ezeket az értékeket vallók aránya, és az ezredforduló utáni első évtized végére már 3–4 százalékponttal a konzisztensen modern értékeket vallók alá került (Pongrácz–S. Molnár 2011). Véleményünk szerint a család szempontjából néhány, már a két világháború között is elavultnak számító ideológia feléledése tovább ronthatta a keresőtevékenységet folytató nők amúgy is hátrányos munkaerő-piaci helyzetét. Ehhez hozzájárult a szolgáltatásokhoz, gyermekellátáshoz kapcsolódó infrastruktúra leépülése, megdrágulása is, ami további konfliktusokkal terhelte meg az eltérő szerepelvárásokat (munkavállalás, feleség – anya – háziasszony) összeegyeztetni akaró nőket.

A tradicionális értékek megerősödését befolyásolhatta, hogy a rendszerváltozás előtti helyzethez viszonyítva a 15–64 éves nők foglalkoztatottsága jelentősen csökkent, 50–55% között változott, és azóta folyamatosan alatta maradt az uniós átlagnak (2. ábra).

2. ábra

A 15–64 éves népesség foglalkoztatási rátája 2010-ben, nemek szerint (%)

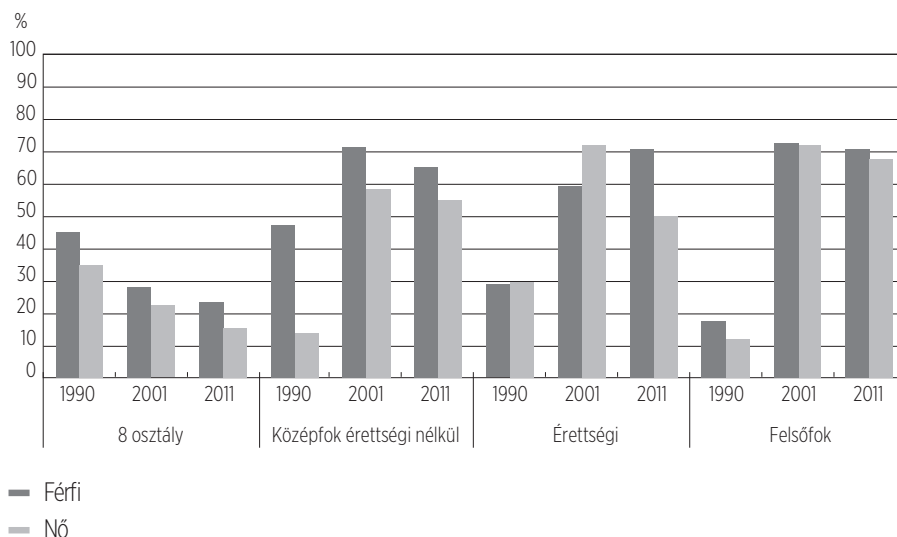

Forrás: Saját szerkesztés a The Role of Men... dokumentum 233. oldalának adatai alapján.

Az uniós átlag a nőknél 2000 és 2010 között 53,7%-ról 58,2%-ra változott, a férfiaknál 70,8%-ról 70,1%-ra. A magyarországi női foglalkoztatottság ezzel szemben 49,7–50,6%, a férfiaké 63,1–60,4%.

3. ábra

A foglalkoztatottak aránya a népességben a többi gazdasági aktivitás kategóriához viszonyítva, bizonyos iskolai végzettségek szerint,⁹ 1990-től 2011-ig, a népszámlálás éveiben, nemi bontásban (%)

Forrás: Saját szerkesztés a KSH Népszámlálás 2011 című kiadványának a foglalkoztatás, munkanélküliség, ingázás témájában közzétett 1.1.3-as táblája alapján¹⁰

A munkaerő-piaci lehetőségeket nagymértékben befolyásolja az iskolai végzettség, szakképzettség. A nők iskolai végzettség szerinti foglalkoztatottsága mindig alatta marad a férfiakénak, ám a képzettségi szint emelkedésével a különbség folyamatosan csökken (3. ábra). Kivételt képeztek az 1990–2001 közötti évek, ahol az érettségivel, szolgáltatásban foglalkoztatott nők száma még nem, a termelésben, középszintű vezetőként dolgozó férfiak száma – a nagyipar leépülésével párhuzamosan – már jelentősen csökkent. A nők iskolázottsági szintjének emelkedése egyrészt a nemek közötti esélyegyenlőség megteremtésének fontos eleme, másrészt pozitív hatást gyakorol a családok/gyermek életlehetőségeire is.

9 Az „Általános iskola 8 osztályát sem végezte el” kategóriát kivettük, mert a tábla az egész népességre vonatkozik, és ebben a kategóriában nagyon nagy arányú az eltartottak jelenléte a kiskorúak túlsúlya miatt, tehát ebben az ábrában a kategória jelenlétét torzító hatásúnak éreztük.

10 http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_foglalkoztatatas

A nők munkaerő-piaci helyzetét elemző kutatások (Frey 2009, 2011; Koncz 2008; Nagy 2001) következtetései szerint – bár az oktatás expanziója jelentősen átalakította a foglalkozási szerkezetet – a nők munkavégzését továbbra is a feminizált szakmasztruktúra, a horizontális és vertikális szegregáció jellemezi. További ellentmondás, illetve konfliktusforrás, hogy a társadalmi szerepek átalakulása alig érintette a tradicionális családi tevékenységek mély beágyazottságát. A háztartási munkák, a gyermekek gondozása és nevelése továbbra is a nők feladata maradt. A makrosztruktúrában (munkaerőpiac, oktatás) végbement változások ellenére a társadalmi környezet, a mindennapi élet tele volt/van előítéletekkel, sztereotípiákkal, ami számos magánéleti konfliktus kiindulópontja lehet.

GYERMEKSZÁM ÉS ISKOLAI VÉGZETTSÉG MINT A FOGLALKOZTATOTTSÁGOT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

A foglalkoztatási ráta nemek szerinti különbségét a 25–49 éves korosztályban az iskolai végzettség mellett elsősorban a 6 és 12 év alatti gyermekek jelenléte és száma befolyásolja. Mindkét nem keresőtevékenységére hatást gyakorol, de ellentétes a tendencia (4–5. ábra).

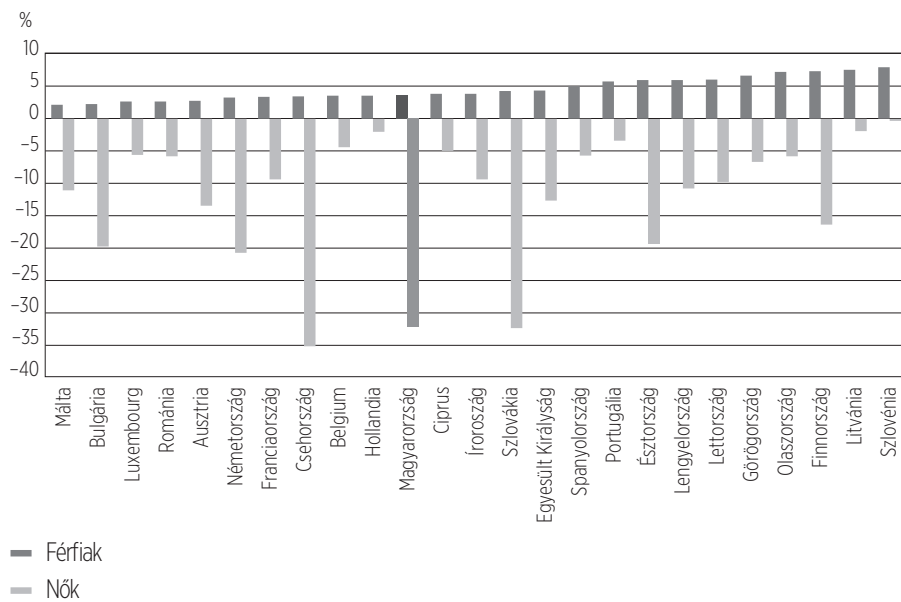
Magyarországon 2010-ben a 6 éves vagy annál fiatalabb gyermeket nevelő férfiak 83,3%-a dolgozott, a teljes foglalkoztatás 79,6% volt, a nők 66,5%-a folytatótt keresőtevékenységet, ám a gyermekeseknek csak a 34,2%-a. A 27 tagország között Magyarországon az egyik legnagyobb a különbség a nők foglalkoztatásában aszerint jelentkezik, hogy van-e vagy nincs gyermekük (32,3%), a férfiak foglalkoztatottságára a gyermeknek alig van hatása (3,7%). Az adatokból arra következtethetünk, hogy az olyan tradicionális családi szerepek, mint a gyermekek ápolása, gondozása továbbra is a nők feladata, és ez az ő keresőtevékenységüket gátló tényezőként van jelen.

A 6 éven aluli gyermekek az Unió összes országában növelik a férfiak foglalkoztatottságát a gyermektelenekhez viszonyítva. Magyarországon 79,6%-ról 83,3%-ra, ez a tagországok között az uniós átlag körül van. A nők foglalkoztatását ugyanakkor minden tagországban negatívan befolyásolja, ám a tagországok közötti a szórás az ő esetükben jóval nagyobb, mint a férfiaknál. A tradicionális szerepelvárások magyarországi meglétét jól mutatja, hogy a 25–49 életév közötti gyermekes nők foglalkoztatottsága majdnem fele a gyermekteleneknek (66,6–34,2%), hasonlóan magas, illetve valamivel nagyobb különbséget a gyermekes és gyermektelen nők foglalkoztatottsága között csak Csehországban és Szlovákiában találunk (35,3–32,5%) (*The Role of Men...* 2012, 237.).

4. ábra

A 6 éves kor alatti gyermekkel rendelkező és nem rendelkező 25–49 év közötti alkalmazottak foglalkoztatási rátái közti különbség 2010-ben, nemek szerint (%)¹¹

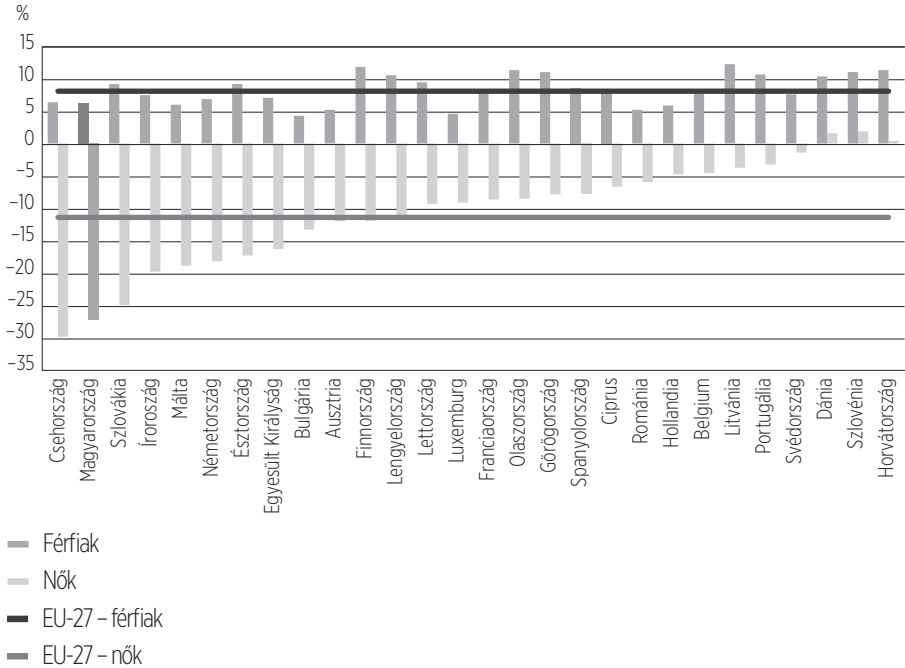
Forrás: Saját szerkesztés a The Role of Men... dokumentum 88. oldalának adatai alapján

A 6 éven aluli gyermekek az Unió összes országában növelik a férfiak foglalkoztatottságát a gyermektelenekhez viszonyítva. Magyarországon 79,6%-ról 83,3%-ra, ez a tagországok között az uniós átlag körül van. A nők foglalkoztatását ugyanakkor minden tagországban negatívan befolyásolja, ám a tagországok közötti a szórás az ő esetükben jóval nagyobb, mint a férfiaknál. A tradicionális szerepelvárások magyarországi meglétét jól mutatja, hogy a 25–49 életév közötti gyermekes nők foglalkoztatottsága majdnem fele a gyermektelenekének (66,6–34,2%), hasonlóan magas, illetve valamivel nagyobb különbséget a gyermekes és gyermektelen nők foglalkoztatottsága között csak Csehországban és Szlovákiában találunk (35,3–32,5%) (*The Role of Men... 2012, 237.*).

¹¹ Az EU 27-re nem állt rendelkezésre adat.

5. ábra

A 12 éves kor alatti gyermekkel rendelkező és nem rendelkező 25–49 év közötti alkalmazottak foglalkoztatási rátái közti különbség 2010-ben, nemek szerint (%)¹²

Forrás: Saját szerkesztés a Report on childcare... adatai alapján

Magyarországon még az idősebb, a 3–12 év közötti gyermekek megléte is erősen negatív irányba befolyásolja a nők keresőtevékenységét, nálunk már csak a cseh nők vannak rosszabb helyzetben. A gyermekes nőkkel szembeni negatív munkaadói attitűd akkor is nyilvánvaló, ha figyelembe vesszük az iskolai végzettség szerint differenciált gyermekszámot.¹³ Valószínűsíthető, hogy több gyermek vállalása még inkább konzerválja a hátrányos helyzetet. A gyermektelen nők foglalkoztatottsága (0,4%) alig tér el az EU-átlagtól, egy gyermek esetében 5,7%, kettőnél 3,5%, három vagy több gyermek esetében pedig már 15,6%-os az eltérés. (Equality between women and men – 2010.)

¹² A 5. ábrán a gyermekes és gyermektelen férfiak munkaerő-piaci diszkriminációja alapján rendeztük sorba az adatokat, eszerint Magyarország valamivel a középmezőny alatt helyezkedik el, míg a 6. ábrán a gyermekes és gyermektelen nők hasonló jellemzője alapján képzett rangsorban az országunk az utolsó előtti helyet foglalja el.

¹³ Az alacsonyabb iskolai végzettségűek több gyermeket nevelnek, ugyanakkor ők azok, akik szakképzettség híján, hátrányos társadalmi és területi elhelyezkedésük miatt eleve be sem kerülnek a munkaerőpiacra.

A munkavállalás és gyermekvállalás összeegyeztetésére irányuló női igényeket mi sem bizonyítja jobban, hogy ahol ez összeegyeztethető, mint Svédországban, Dániában, ott az egy nőre jutó gyermekszám is magasabb (2012-ben 1,75-1,90), míg hazánkban 1,23.

Annak ellenére, hogy az EU 27-ek vonatkozásában a gyermektelen és gyermekes nők munkahelyi diszkriminációja és az egyes országokban az egy nőre jutó gyermekszám tekintetében (4-5. ábra) az adatok között nem találtunk szignifikáns összefüggéseket, ezek mégsem kizárhatók, mivel jóval összetettebb jelenségről van szó, amelynek feltárásához további kutatásokra lenne szükség.

Annyit azonban megállapíthatunk, hogy noha az elmúlt években a hazai foglalkoztatási ráta mindkét nemnél csökkent, ez különösen a nők, és ezen belül is a gyermekes nők körében távolodott el az európai átlagtól.

CSALÁD: VÁLSÁG, VAGY LASSÚ ADAPTÁLÓDÁS?

A 20. század végére a modern társadalmakra jellemző individualizálódó világ tele van kockázatokkal, melyeknek áldozatául estek az olyan, évszázadokon keresztül stabil kiscsoportok is, mint a család (Poppenoe 1993; Giddens 2000; Beck 2003). A család és a házasság, a családtagok szerepeinek tradicionális értelmezése a nők társadalmi szerepeinek kibővülésével¹⁴ idejétmúlttá vált, átalakult, ám azt, hogy a változásokhoz való adaptálódás számos konfliktussal terhelt, jól mutatja a gyermekvállalás csökkenése, az együttélési formák sokféleségére vonatkozó statisztika, pedig ez utóbbiakról feltételezhető, hogy még mindig nem tükrözik a valós életközösségi viszonyokat. *„Két-három generációval ezelőtt, amikor az emberek házasságot kötöttek, tudták, mit tesznek. [...] Ahol azonban megbomlott a dolgok hagyományos rendje, az emberek, amikor házasságot kötnek vagy kapcsolatot létesítenek egymással, egy fontos szempontból nem tudják, voltaképpen mit is tesznek, mivel annyira megváltozott mind a házasság, mind a család intézménye.”* (Giddens 2000, 38.).

A „második demográfiai átmenet” elmélete szerint a tradicionális értékektől való eltávolodás együtt járt az életformák szabadabb megválasztásával, a családi kötöttségek alóli szabadulással és az életutak individualizálódásával, az egyéni életstratégiák foglalkozások köré szerveződésével (Spéder 2005). Ez utóbbinak a nemek közötti társadalmi viszonyok kiegyenlítődéset, új szerepelvárásokat, új életcélokat kellene jelentenie mindkét nem számára.

A családszociológusok többsége a gyors változások és a lassú adaptáció

¹⁴ Számtalan más tényező is szerepet játszik ebben, például az oktatás, a keresőtevékenység, a szolgáltatások bővülése, a szekularizáció. Ám úgy gondoljuk, azáltal, hogy a lányokat már nem a megértés, érzelem, és főleg nem a személyes igényeket kerülő, igénytelen, szolgálatkész lelkületre nevelték (Tanterv és útmutatások a nyolcosztályos népiskola számára, 1941. Schadt 1997, 258-259.), megszűnt a tradicionális család összetartó alapja.

következtében kialakult problémákról beszél, néhányan, mint például David Popenoe (1993) úgy vélik, nem a hagyományos családmodell gyengülésével, a változó körülményekhez való adaptációs problémákkal állunk szemben, hanem magának a családnak mint intézményrendszernek a válságával. Véleménye szerint az emberek már nem akarnak annyi időt, pénzt, energiát befektetni családi kapcsolataikba, inkább önmagukra fordítják mindezt, ezért a nukleáris család strukturális átalakulásával együtt széthullik annak gyermekvállaló/-nevelő, és a családtagoknak védelmet nyújtó funkciója is.

Ehhez nagymértékben hozzájárul, hogy az egyéni életutak az oktatás, munkavégzés köré szerveződnek, a nők számára is egyre inkább a keresőtevékenység válik az én kibontakoztatásának eszközévé, s ezek a megváltozott strukturális viszonyok tovább gyengítik a család szerepét, a házastársak, szülők, gyermekek közötti kapcsolatot. Míg a 20. század második feléig az egyén egy közösség (osztály, réteg, család) keretein belül bontakoztathatta ki tevékenységét, addig a modern társadalmakban a hangsúly már az egyéni/szakmai életútra tevődött át,¹⁵ gyakran elválva a családi életútól. *„Már nem világos, megházasodik-e valaki, mikor házasodik meg, együtt él-e házasság nélkül, megházasodik, de nem él együtt, hogy a gyermeket családon belül vagy kívül nemzik vagy nevelik fel azzal, akivel együtt élünk, vagy azzal, akit szeretünk, de aki mással él együtt, a karrier előtt, után vagy a kellős közepén.”* (Beck 2003, 185.).

Az életutak individualizálódása, az egyéni életstratégiák foglalkozások köré szerveződése mindkét nem számára adott, ugyanakkor ezek megvalósítása konfliktusokkal terhelt. Az okok között említettük, hogy a családi feladatok felosztása inkább a tradíciók mentén történik, és nem vagy alig képezik megegyezés tárgyát, ezért *„a művelődési esélyek folyamatos kiegyenlítődése, a nők hivatásra irányuló magas motivációja egyenlőtlen feltételek között, konfliktusokkal együtt valósulhat csak meg”* (Beck 2003, 202.). Ez már a nemek közötti társadalmi egyenlőség kérdését is érinti, ami Giddens szerint a modern társadalom alapvető követelménye, ami nem lehet más, mint a stabil (szexuális és szerelmi) párkapcsolat/házasság, ami *„nem fér össze a hagyományos család fogalmával”*. Véleménye szerint a tradíciók egyes részeinek fennmaradása *„aggasztóbb, mint a felbomlása”* (Giddens 2000, 69–74.).

A hagyományos családstruktúra felbomlása együtt jár a család funkcióinak csökkenésével. Erre utal a családon kívüli gyermekvállalás folyamatos növekedése, míg egyes funkciókat összetettségük, azok ellátásának nehézsége miatt más intézmények vesznek át (oktatás, nevelés, ápolás). Ugyanakkor bizonyos funkciók, ha közvetetten is, és nem ugyanazon intenzitással vagy nem a tradicionális családi

---

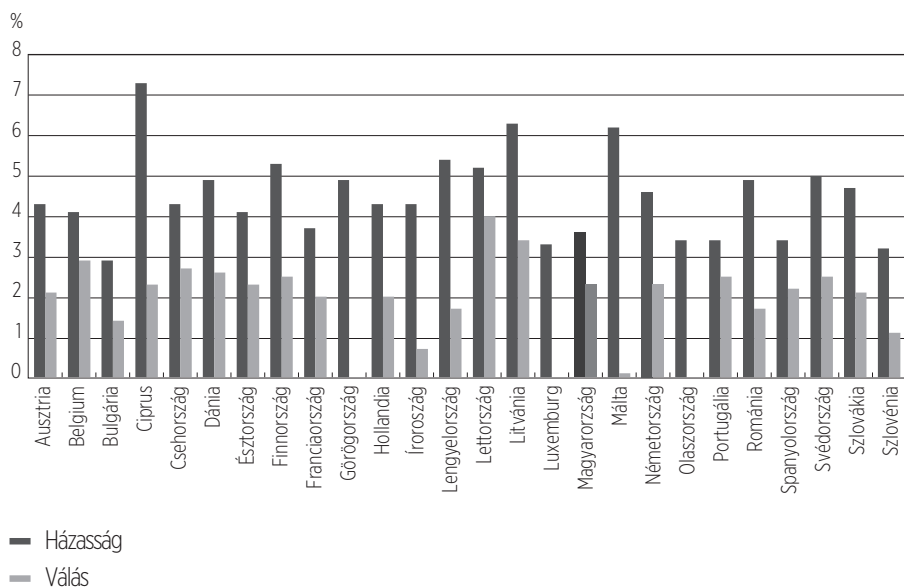
15 „[...] az életút mint intézmény a munkára épülő társadalom szerkezeti, [...] középponti eleme” (Kohli 1990, 178.). Úgy véli, míg a premodern társadalmakban az életkor, mint csoportstátusz volt releváns, a modernitás megszabádította az egyént „rendies” kötöttségeitől. Ez a gondolat megjelenik Beck számos, itt idézett munkájában is.

keretek között továbbra is a család által meghatározottak. Ilyen azoknak a lehetőségeknek a biztosítása, amelyek meghatározzák az egyének társadalomban elfoglalt helyét.

Miközben Popenoe családszerkezet felbomlására vonatkozó megállapításaival egyetérthetünk, a funkciók kiüresedése nem mindig igazolható. Harmadik megállapítása, ami arra vonatkozik, hogy a család mint kulturális érték lejáratódott, véleményünk szerint erősen megkérdőjelezhető. A családhoz kapcsolódó pozitív értékek, attitűdök – függetlenül a demográfiai folyamatoktól – nagyon stabilan tartják magukat. Különösen jellemző ez hazánk lakosságára, annak ellenére, hogy Magyarországon az európai társadalmak többségéhez hasonlóan növekszik azok aránya, akik házasság és tartós párkapcsolat nélküli életet választanak, a valóságban tapasztalható gyakorlat a házassághoz/családhoz kapcsolódó pozitív attitűdjükön mégis kevésbé változtat (Pongrácz 2011). Ugyanakkor a hazai tendenciák mégsem azonosíthatók a skandináv államokra jellemző „üres fészek” jelenségével (Popenoe 1988), sőt a trendek ezekben az országokban is mintha megfordulni látszanának.

6. ábra

A házasságkötések és válások száma az Európai Unió néhány tagországában 2011-ben (ezer főre)¹⁶

Forrás: Saját szerkesztés az Europe in figures... 2012 dokumentum adatai alapján

16 Az EU 27-re nem állt rendelkezésre adat.

Az adatok alapján (6. ábra) Magyarországon a legalacsonyabb a házasságkötések és a legmagasabb az azokhoz viszonyított válások száma, tehát a házasság mint együttélési forma van válásban.

Svédországban, Dániában, Finnországban és az Egyesült Királyságban is magasabb az ezer főre jutó házasságok száma, ugyanakkor az egy főre jutó válások száma között alig van különbség. Az EU-s tagországok adatait elemezve hazánk az uniós és az euróövezet átlaga alatt van, csak három országban alacsonyabb a házassági kedv, mint nálunk. Az Eurostat összehasonlító adatai alapján az 1000 főre jutó házasságkötések számát tekintve Magyarország már az 1998–2008 közötti években is minden évben alatta maradt a 27 tagország, valamint az euróövezetbe tartozók átlagának. Ez arra utal, hogy hazánkat az 1990-es évek közepétől a fejlett nyugat-európai országok házassági mintáinál is kedvezőtlenebb házassági kedv jellemzi. Ugyanakkor a teljes válási arányszámok alapján Magyarország a magas, és folyamatosan emelkedő válási arányszámmal rendelkező országok közé tartozik. Mind az Unió átlagához viszonyítva, mind az euróövezetbe tartozó országok tekintetében magasabb az 1000 főre jutó válások száma.

Magyarországon, ahol annak ellenére, hogy az uralkodó ideológia és a tulajdonviszonyok átalakítása (állami-szövetkezeti, majd újra többségében magántulajdon) alapvetően befolyásolta a család szerepének, funkcióinak változását, ám a családhoz kapcsolódó pozitív attitűdök alig változtak. Azt mondhatjuk, hogy a *család mint a társadalmi koordináció egyik fő típusa* (Kornai 1993, 123.), mint az emberek mindennapi életének és tevékenységének összehangolásában alapvető szerepet játszó intézmény, egyrészt túléli a politikai-gazdasági rendszerek változásait, másrészt jelentős strukturális-funkcionális változások jellemzik. Ugyanakkor a rendszerváltás következtében felerősödő tradicionális családi értékek és a magántulajdon újra általánossá válása ellenére sem változott meg a kedvezőtlen demográfiai folyamatok iránya, tovább gyengült a házasság/család intézménye, funkciója. Véleményünk szerint a párkapcsolatokkal/házassággal szembeni pozitív attitűdök gyengülése, a nők keresőtevékenységének a társadalom többsége általi elfogadása (S. Molnár 2011), ugyanakkor az ezekkel együtt járó konfliktusok megoldatlansága tovább erősíti a családok strukturális, funkcionális bomlási folyamatait.

MI VÁLTOZOTT, MI NEM?

Jelentős változást eredményezett, hogy a társadalmi struktúra rétegződésének elve a teljesítményen alapuló sikerre (karrier), az esélyek kiterjesztésére, kiegyenlítésére épül. A társadalom és az egyén érdeke is az, hogy az emberek lehetőségeit ne születés kori körülményeik határozzák meg, hanem az, ahogyan tehetségüket kibontakoztatják. Ugyanakkor, ami nem változott és amire

a mindennapi tapasztalatokból következtethetünk, hogy a képesség szerinti vágyak megvalósítása legtöbbször csupán a férfiakra érvényes. Magyarországon olyan erősen rögzültek a nemek közötti tradicionális értékek és elvárások, hogy az oktatás, munkavégzés területén tapasztalható jelentős változások ellenére a köz- és a magánszféra még mindig megőrizte paternalisztikus jellegét. A nemek esélyegyenlőségének megteremtésére való törekvéseket a formális elemek túlsúlya jellemezte/jellemzi, a valóságban a nők – a férfiakhoz viszonyítva – a társadalmi élet majdnem minden területén továbbra is hátrányban vannak.¹⁷

A rendszerváltás után főleg a nemek közötti különbségekre problémaként reagáló attitűdök erősödtek fel, emellett a politikai, gazdasági élet változásai is számos területen hátrányosan érintették a nők többségét (a munkaerőpiac átalakulása, a gyermekellátás intézményrendszerének jelentős csökkenése, a szolgáltatások árainak megemelkedése).¹⁸ Mivel a nemekre¹⁹ vonatkozó elvárások rendszert alkotva befolyásolják a nők és férfiak lehetőségeit a közsférában, az oktatás, a munkavégzés és hatalomgyakorlás, illetve az otthon/magánélet keretein belül, a nők esélyegyenlőségét az ezeken a területeken elért változások határozzák meg.

A tradicionális értékek továbbélése, a nők műveltségi szintjének, keresőtevékenységének expanziója az individualizációval összekapcsolódva, konfliktusokkal terhelte meg a párkapcsolatokat, ezáltal negatív hatást gyakorolt a házasságkötésekre, a családok együttélésére.

A felsőoktatás expanziójával növekszik azoknak a férfiaknak és nőknek az aránya, akik a házasság és tartós párkapcsolat nélküli életforma mellett döntenek, az utóbbiaknál valószínű, hogy ebben szerepet játszik a foglalkozási karrier és a családi feladatok ellátásának összeegyeztethetlensége is (7. ábra). A szerepek egyeztetésből adódó konfliktusokra utal az elváltak arányának növekedése is.²⁰ Ez utóbbinál érdemes lenne megvizsgálni, vajon az okok között meghatározó-e az, hogy a magyar társadalom többségének értékrendszerére a tradicionális és modernizációs értékek együttes megléte jellemző (Pongrácz –

17 Bár az államszocialista rendszerben jelentősen átalakultak a nők társadalmi szerepei, az Alkotmány és a Munka Törvénykönyve a foglalkoztatás és a társadalmi élet minden területén előírta a nemek közötti diszkrimináció tilalmát, ennek egyik jelentős állomása a CEDAW egyezmény aláírása (1982. évi 10. törvényerejű rendelet).

18 Európai Unió tagságunk (2004) felygorsította a törvények által biztosított esélyegyenlőség, a nők helyzetének javítását elősegítő intézkedéseket, mivel előírta, hogy a nemek esélyegyenlősége, mint horizontális prioritás minden programban kötelező érvénnyel legyen jelen, de ez nagyon sokszor csak formálisan érvényesül.

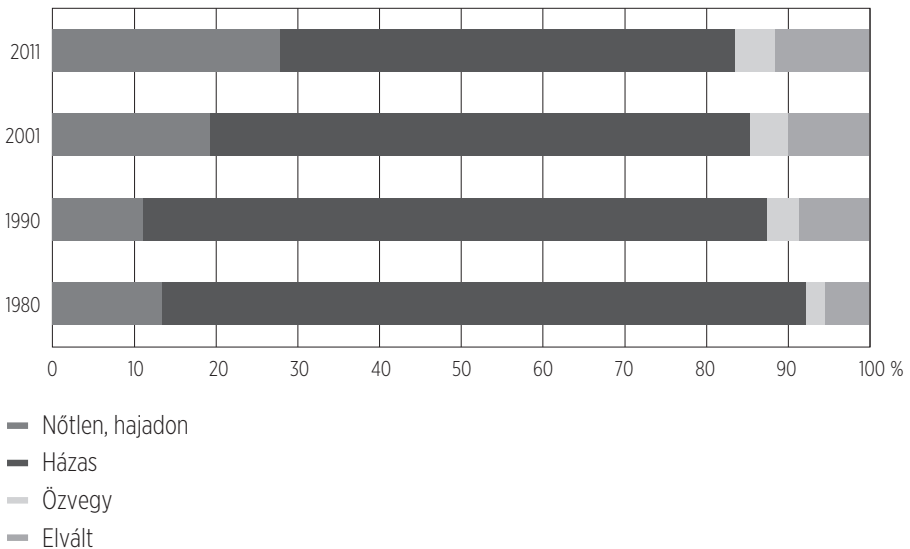
19 A társadalmi nem olyan kulturális konstrukció, mely látszólag a biológiai nemre alapulva, ám valójában a mindenkori társadalom által elvárt jellemzők alapján határozza meg a nemekkel kapcsolatos elvárásokat, determinálja ezáltal a nemek közötti társadalmi viszonyokat.

20 A következmények jól ismertek. Magyarországon a házasságok csökkenésével párhuzamosan a házassági stratégiák is megváltoztak: kitolódott az első házasságkötés átlagéletkora, emelkedik a válások száma. Az első házasságkötések átlagéletkorának emelkedése negatívan befolyásolja a gyermekvállalási kedvet, illetve az egy nőre jutó gyermekek számát, mivel az idősebb korban házasodók már kevesebb gyermeket vállalnak vagy vállalhatnak.

S. Molnár 2011). A család strukturális, funkcionális szerepének gyengülését az is mutatja, hogy folyamatosan emelkedő arányban nő a házasságon kívüli gyermekvállalás. Magyarországon 2001-ben a gyermekek 30,3%-a, 2009-ben már 40,8%-a született házasságon kívül, az utóbbi évben ez az arány Svédországban 54,4%, Franciaországban 53,7%, Bulgáriában 53,4% volt (*Europe in figures...* 2010).

7. ábra

A 15 éves és idősebb, felsőfokú diplomával rendelkező népesség megoszlása családi állapot szerint 1980–2011 között a népszámlálás éveiben (%)

Forrás: Saját szerkesztés a KSH Népszámlálás 2011 című kiadványának a demográfiai adatok témájában közzétett 1.1.13-as táblája alapján²¹

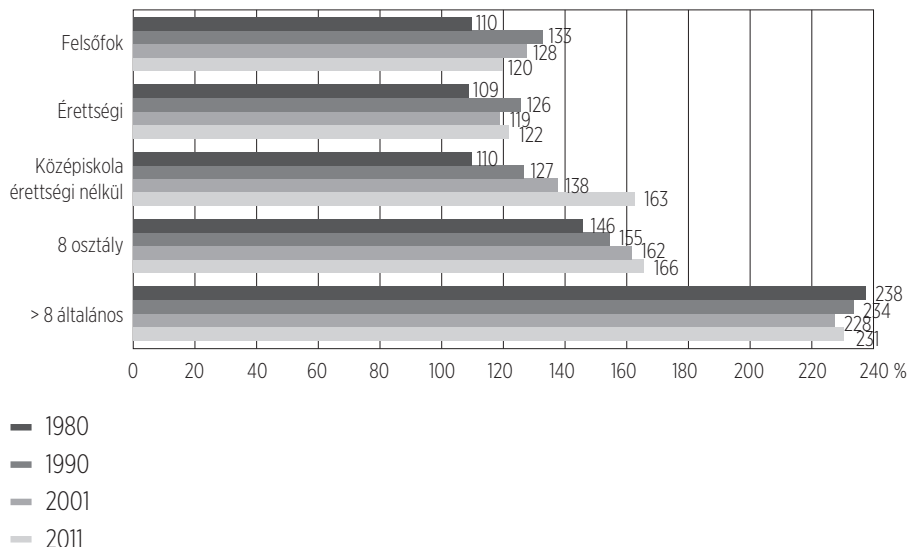
A folyamatosan csökkenő gyermekszám (8. ábra) egyrészt strukturális problémákra vezethető vissza, de az is közrejátszik benne, hogy miközben a nők társadalmi szerepei kiszélesedtek, a házasságon és családon belüli tradicionális szerepelvárások alig változtak.

²¹ http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_demografia

8. ábra

A 100 nőre jutó élve született gyermekek száma a 15 éves és idősebb nők legmagasabb befejezett iskolai végzettsége szerint 1980–2011 között, a népszámlálás éveiben

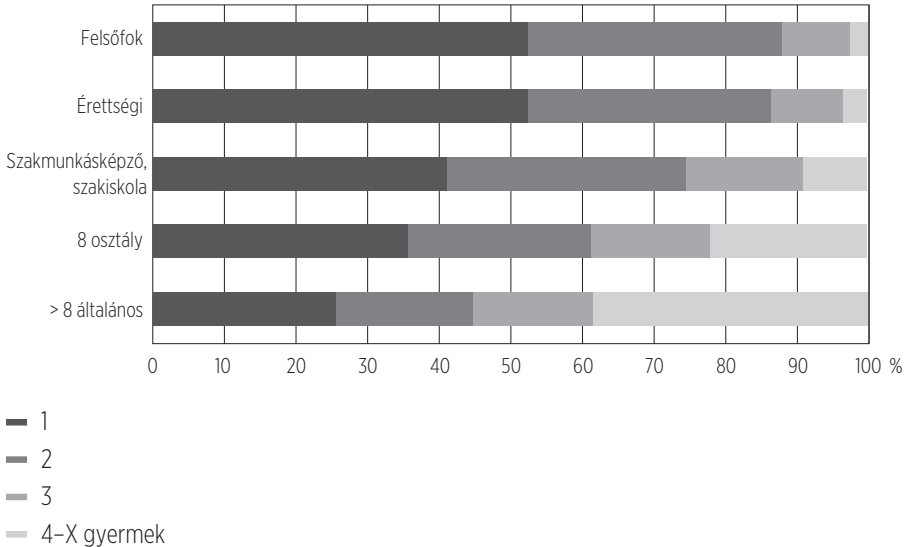
Forrás: Saját szerkesztés a KSH Népszámlálás 2011 című kiadványának a demográfiai adatok témájában közzétett 1.3.11-es táblája alapján²²

Annak ellenére, hogy az iskolai végzettség emelkedésével csökken a gyermekes nők aránya és a vállalt gyermekek száma is (9. ábra), a kettő között semmiképpen sem szabad ok-okozati összefüggéseket keresni. A kedvezőtlen tendenciák, a családalapítás, gyermekvállalás elhalasztása nem egyéni, sokkal inkább társadalmi okokra vezethető vissza. A munkavállalás és a családi feladatok egyidejű ellátásának az egymás megértésén alapuló házasságokban mindkét nem számára azonos jelentősége van, ami konfliktusokkal terheli meg az együtt élők kapcsolatát. „A nők és férfiak döntéseik során ambivalens értékprioritások hálójában vergődnek. Szocializációjuk hatására meg szeretnék felelni a hagyományos szülői, férfi és női szerepeknek, miközben munkavállalóként, független individuumként egyéni vágyaikat követve kívánnak élni.” (Utasi 2011, 262.).

22 http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_demografia

9. ábra

A vállalt gyermekek számának megoszlása az anya legmagasabb befejezett iskolai végzettsége szerint, 2010 (%)

Forrás: Saját szerkesztés a KSH Népszámlálás 2011 című kiadványának a demográfiai adatok témájában közzétett 1.3.11-es táblája alapján²³

Éppen ezért a munkavállalás, gyermekvállalás összeegyeztetése nem hárítható csak a családokra vagy – ahogy legtöbbször tapasztaljuk – a nőkre. Jelenleg hazánkban az Európai Unió tagállamainak többségéhez viszonyítva is súlyosabb a helyzet. A 20–24 évesek között a nők 81,3%-a legalább középfokú, 65%-a felsőfokú végzettséggel rendelkezik. Minél magasabb a képzettség, annál nagyobb a választási kényszer: munka, család, vagy mindkettő – ez utóbbival járó konfliktusok viszont jelentős mentális problémákat is okozhatnak. A nők munkaerő-piaci esélyeit a gyermek megléte nálunk csökkenti a legjelentősebben, mivel a gyermektelenek éppen a gyermek hiánya miatt kerülhetnek jobb munkavállalói pozíciókba, ezért nem vállalnak gyermeket. A nők lehetőségeit az iskolai végzettség, diploma megléte jelentősen javíthatja. Gregor Anikó (2013) kutatása szerint a szakma és a diploma a biztosíték arra, hogy a gyēs, gyed után vissza lehet térni a munkahelyre. A szakmával rendelkezők 58%-a, a diplomások 92%-a nyilatkozta azt, hogy van hova visszatérnie, míg az érettségivel rendelkezők 42%-a, a legfeljebb 8 általánost végzetteknek pedig 12%-a. A férfiaknál a gyermekszámmal párhuzamosan

²³ http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_demografia

növekszik a munkaerő-piaci jelenlét, ám ez csak a három vagy annál kevesebb gyermekre érvényes.

A kétgyermekes férfiak és nők foglalkoztatási rátája mindkét nemnél magasabb, mint az egygyermekeseké, ami igazolja, hogy a kétgyermekes családokban mindkét szülő keresetére nagy szükség van. Úgy is fogalmazhatnánk, ha ezek a családok el akarják kerülni a szegénységet, akkor mindkét szülőnél kényszer a munkaerőpiacon való benmaradás. Az alacsony iskolai végzettségűek, szakképzetlenek rossz munkaerő-pozícióval rendelkeznek, miközben közülük kerül ki legtöbb három vagy több gyermeket nevelő. A hátrányos munkaerő-piaci helyzet az alacsonyabb jövedelemmel is összekapcsolódik (Gregor 2013).

A magán- és közéleti szerepek összeegyeztetésének megteremtése állami feladat kellene hogy legyen. A mindenkori kormányoknak, a törvényhozásnak és természetesen a társadalmi intézményeknek fel kellene ismernie, hogy a modernizációs értékek általánossá válása, a válások, a munkanélküliség nemektől független és hullámzóan magas aránya,²⁴ illetve a férfiak kedvezőtlenebb halálozási mutatói miatt a nők számára is nélkülözhetetlenné vált a keresőtevékenység.

A gyermekek jövője miatt sem mindegy, hogy valaki milyen kiinduló anyagi feltételek mellett vállal gyermeket: jólét közepette, alacsony jövedelemmel, vagy a munkaerőpiacról kívül rekedten, ezért a nők munkahelyi aktivitása megfelelő feltételek (bölcsőde, óvodai ellátás) biztosítása mellett pozitív hatást gyakorolhatna a gyermekvállalási kedvre.

A modernizációs érték- és normarendszer elterjedtsége jelentősen átalakította a nemek közötti társadalmi viszonyokat. A munkaerőpiac munkaerővel szembeni „nem-semleges” követelményei, a nők iskolai végzettségének emelkedése megkérdőjelezi a tradicionális szerepmegosztásokat. A kereső és a családi feladatok közötti konfliktusok már nemcsak a nőket érintik, hanem megrendítik a házasság alapjait, illetve átalakítják a családtagok egymáshoz való viszonyát. Az esélyegyenlőséghez kapcsolódó „új tudat, de régi helyzet” (Beck 2003) negatívan hat a családi kapcsolatokra, különösen a felsőfokú végzettséggel rendelkező nőknél, akik számára a kedvezőbb munkaerő-piaci helyzet megkönnyíti a házasság felbontását.

Az életút megváltozása, a jelentős foglalkozási mobilitás – akár a férjnél, akár a feleségnél következett be – szintén növelte a házasságbomlás, egyedülállóként maradás esélyeit. 1986 és 2000 között a nőtlenek/hajadonok, elváltak és özvegyek aránya 18,7%-ról 28%-ra emelkedett (Utasi 2001, 125.). Arra viszont,

---

24 A nemek közötti foglalkozási ráta közötti különbség 2000 és 2010 között 5,2%-kal csökkent, mivel a gazdasági krízis először a férfiakat érintette, ám az állami szolgáltatások visszavágásával ez a trend megfordult (The Role of Men... 2013, 4-5.).

hogy itt nem ok-okozati összefüggésről van szó, többek között Bukodi Erzsébet kutatásai (2001) hívják fel a figyelmet. Az első házasság felbomlásának tényezőit vizsgálva megállapította, hogy Magyarországon a feleség nagyobb munkaerő-piaci részvétele csak az 1970-es évekig növelte a válás kockázatát (9%), az 1980-as évekre már csökkenő tendencia érvényesült (7%). A férfiek között pedig annál kisebb az elváltak aránya, minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek.

SZÜLŐI SZEREPEK

Mivel a férfi-női szerepek komplementerek, csak egymás viszonylatában változhatnak, szükséges a nemek szerinti szülői szerepek egymáshoz közeledése. A gyermeknevelés, gondozás és az otthoni feladatok ellátása terén jelentős különbség van a férfiak és nők között. Magyarországon 2010-ben a férfiak 36%-a vett részt a gyermekek gondozásában, nevelésében, 15,8% pedig más otthoni munkákban is, mint például a főzés (*The Role of Men ...* 2012, 293.).

Ahhoz, hogy a jelenlegi helyzet változhasson, fontosak az olyan kutatások, amelyek a férfiak szerepváltozásait is figyelembe véve elemzik a változásokat, amelyek a férfiak oldaláról közelítik meg a jelen helyzetet. Ilyen például Vukovich Gabriella (2006) a gyermekeiket egyedül nevelő férfiakra vonatkozó, vagy Spéder Zsolt (2011) az apaképekhez kapcsolódó ellentmondásos férfiszerepeket bemutató tanulmánya. Véleményünk szerint az apáknak a gyermeknevelésbe való nagyobb bekapcsolódását csak a gazdasági és a kulturális struktúrák (szerepelvárások, értékek, normák) együttes változása eredményezheti, ami csoportszinten a családi kapcsolatok alakulására is hatást gyakorolhat. Fontos lenne, hogy a keresőtevékenység és az otthoni feladatok közötti határok mind a jövedelemben, mind a társadalmi elvárások szintjén közeledjenek egymáshoz; így a köz- és magánszféra mindkét nem számára átjárható lenne. Jelenleg ebben elég nagy a lemaradásunk az Európai Unióban.

Elisabeth Badinter (1980) az anyai érzés történetéhez kapcsolódó kutatásai alapján azt a következtetést vonta le, hogy az anyai szeretet pusztán emberi érzelem, „*nem természetes dolog; a szeretet és az odaadás nem magától értetődő*”, és talán mégsem olyan mélyen rejtőzik az asszonyi természetben. Az anyai viselkedésmódokat kritikusan figyelve láthatjuk, hogy a gyermek iránti odaadás és érdeklődés vagy megmutatkozik, vagy nem. „*Miközben a nők »férfiasodnak« és távolságtartással viszonyulnak az anyasághoz, feltűnik, főleg fiatal férfiaknál, az anyai gondoskodás, sőt az anyaság vágya. [...] egyre több elvált férfi kéri, hogy a kisgyermeket neki ítéljék, de egészen friss tanulmányok a fiatal apáknál hagyományosan anyainak tekintett vágyakról és viselkedésmódokról adnak számot.*” (Badinter 1980, 303–304.). Ez az apaság új tapasztalata, a családi feladatok egyenlő megosztása

a gyermeknevelés örömeit, terheit, aggodalmait és az áldozatvállalásokat illetően lehetne az alapja az apai szeretetnek az apai autoritás helyett.

A HATALOMGYAKORLÁS NEMEK SZERINTI KÜLÖNBSÉGE

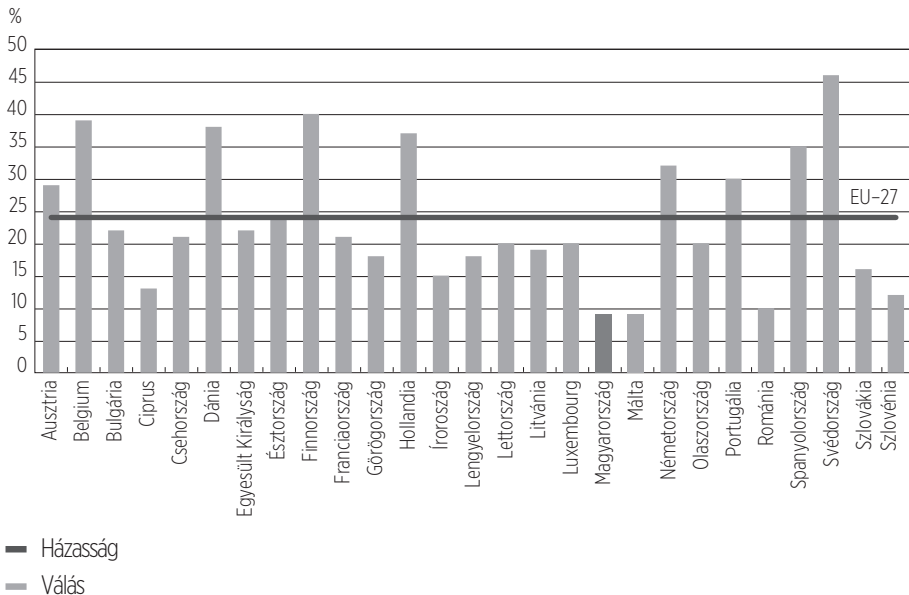
A nők társadalmi és magánéleti konfliktusai, a családok működési zavarai számtalan esetben visszavezethetők az állam, a társadalom működésének elégtelen voltára. Ezért a problémák megoldása felveti a hatalomgyakorlás nemek szerinti különbségének kérdését.

A parlamenti képviselők nemek szerinti megoszlása alapján Magyarország Máltával együtt az utolsó helyen áll az EU-tagországok között, a női képviselők aránya 9–9% (10. ábra). Ez az arány hazánkban 2004-ről 2010-re nem változott, pedig még a tradicionális értékeket valló déli országokban, Olaszországban, Portugáliában is nőtt, ha csekély mértékben is, a női képviselők aránya (*The Role of Man...* 2012, 258.).

A helyi önkormányzatokban sem sokkal jobb a helyzet, 2004 és 2010 között még csökkent is a női képviselők aránya: 13%-ról 11%-ra. Tehát sem állami, sem önkormányzati szinten nincs meg az arányos képviselet, a nők a politikai döntéshozatal folyamatában láthatatlanok (*The Role of Man...* 2012, 259.).

10 ábra

A női képviselők aránya a parlamentben az EU 27-ek esetében 2011-ben (%)

Forrás: Saját szerkesztés a *The Role of Men...* dokumentum 258. oldalának adatai alapján

A jelenség mögött egy sokkal lényegesebb kérdés húzódik meg: vajon a férfi többségű (több mint 90%),²⁵ és férfi dominanciájú, működésében lényegileg patriarchális parlament megfelelően el tudja-e látni a nők és a családok érdekképviselését? De a kérdés úgy is felvethető, hogy a nők csak a jelenlétükkel képviselhetik-e a nők/családok érdekeit?

Véleményünk szerint a foglalkozás/munkahely, magánszféra/otthon, a nemi szerepek újraértelmezése, a nem fizetett otthoni munkák, a gyermeknevelés karrierként, produktív értéként kezelése és az ezek elősegítéséhez szükséges törvények megalkotása megkövetelné a parlamenti képviselők között a nők arányának emelését.²⁶ Állításunk azzal is alátámasztható, hogy az otthoni feladatok, a nem fizetett munkák a férfiak többségének képzetében (és a gyakorlatban is) a magánszférához/nőkhöz kapcsolódnak, ezért tapasztalatok nélkül az ezekhez kapcsolódó problémák megoldása is alig képezheti a politikai diskurzus tárgyát.

További hátrányt jelent, hogy Magyarországon az alulról építkező civil szervezetek érdekérvényesítő képessége is gyenge, ezért kevésbé tudják segíteni a nők társadalmi esélyegyenlőségét, ezzel együtt egy stabilabb, intimitásra épülő párkapcsolati forma megteremtésének lehetőségét.

Jelenleg Magyarországon majdnem minden területen megvalósult a nemek közötti jogegyenlőség, ugyanakkor a mindennapi gyakorlatban, a jogszabályok érvényesülése területén jelentős egyenlőtlenségek léteznek – a nők hátrányára. Tehát együttesen van jelen a nemek azonos lehetőségeinek tudati szinten történő igénylése, illetve a nemek egyenlőtlen viszonyain keresztül megélt társadalmi valóság elfogadása.

Mivel a nők differenciált társadalmi elhelyezkedésük ellenére is rendelkeznek a férfiakétól eltérő különböző érdekekkel, ami a tradicionális értékrendszerek mély magyarországi beágyazottságára vezethető vissza, ezek érvényesítése csak a nők által megélt tapasztalatok feltárásán keresztül lehetséges. Ugyanakkor a férfi képviselők megnyilvánulásaiából kiderül, hogy többségük nem rendelkezik ilyen tapasztalatokkal. Ebből következik, hogy a nők mint csoport érdekeinek a törvényhozásban történő érvényesítése csak a nagyobb parlamenti jelenlét politikájával oldható meg hatékonyan.

---

25 A női képviselők százalékos aránya a parlamenti választásoknál: 7,3% 1990, 12,1% 1994, 8,4% 1998, 9,1% 2002, 10,6% 2006, 9,1% 2010.

26 Az arányos képviselet kérdésében a politológusok között is jelentős viták vannak (érdemes megemlíteni Arend Lijphart és Guy Lardet 1991-es vitáját), ugyanakkor véleményünk szerint a magyar társadalom mélyen gyökerező tradicionális beágyazottsága miatt szükség lenne kvótarendszere.

A TÁRKI 2010 májusában, a 2010-es parlamenti választások után készült felmérésében (Tátrai 2010) a megkérdezettek 22,5–31,4%-a²⁷ a nők és férfiak közötti egyenlőtlenségek megszüntetésének legfőbb akadályát abban látta, hogy a politikusok túlnyomó többsége férfi, másodikként pedig azt, hogy kevés nő van döntési pozícióban (20,3–29,7%). További gátló tényezőként említették a családon belüli egyenlőtlen munkamegosztást, a nők „kettős teher” viselését (18–31%). A hátrányos helyzetből való kiútnál az első és második helyen szerepelt az, hogy a nők jogi védelmet kapjanak a velük szembeni agresszió és más sérelmek esetében (68–21%), hozzanak létre több óvodát és bölcsődét, a családok kapjanak nagyobb anyagi támogatást (64–22%).

A válaszok a jelenlegi választási rendszerből következő negatívumokra hívják fel a figyelmet. A nők nagyobb politikai részvétele javíthatná a nők, a családok és az egész társadalom helyzetét, esélyeit, azáltal, hogy a „magán-” / otthoni étellel járó gondokat be lehetne vinni a politika által tárgyalt napirendek közé (ez tapasztalható a skandináv országokban).

A családdal, családon belüli és az ezekből származó társadalmi problémákkal kapcsolatos viták tanulsága, hogy a nemek közötti egyenlőtlenségek okairól a többségében férfiakból álló országgyűlési képviselőknek nincs sem tudása, sem tapasztalata. Ezért azok a látszólag a magánélet területéhez tartozó, ám komoly társadalmi problémát okozó folyamatok, mint a gyermekvállalási kedv csökkenése, vagy az olyan deviancia, mint például a családon belüli erőszak – évszázadokon keresztül tabutémának számított – a törvényalkotás szintjére is csak nagy társadalmi nyomásra kerülhetnek.²⁸

A családban zajló konfliktusoktól való tartózkodás abból ered, hogy a legtöbb ember képzetében a család a szerelem, gyengédség és a boldogság szinonimája, ezért nehéz elfogadni (vagy hajlandóak vagyunk letagadni), hogy a család is egy folyamatosan átalakuló rendszer, és ugyanolyan konfliktusokkal terhelt, mint más társadalmi intézmény. A problémákkal terhelt élethelyzetek nem ismerete,

27 A két egymást követő arányszám a kérdésekre adott válaszokból az ötfokú skálán csak a nagyon jelentős, illetve a jelentős akadályként megjelöltek százalékos megoszlására vonatkozik. A felsorolt akadályok a következők voltak: 1. a családon belüli egyenlőtlen munkamegosztás, a „kettős teher”, 2. hagyományok, 3. a média érdektelensége a nemi egyenlőség témájában, 4. kevés nő van döntési pozícióban, 5. a politikusok túlnyomó többsége férfi, 6. a nők nem akarnak a férfiakkal egyenlő pozíciókat. A gátló tényezők közül az 5. állítást tekintették a leginkább gátló tényezőnek.

28 2003. április 14-e után másodszer kötelezte az országgyűlést a 2012. szeptember 17-ig kinyilvánított 366 igen szavazat arra, hogy törvényt alkosson a családon belüli erőszak önálló büntetőjogi tényállásnak minősülése tárgyában. A szavazásnál – bár a KDNP egyetértett a javaslatban foglaltakkal – tíz KDNP-s politikus tartózkodott, mivel nem tudtak azonosulni azzal a megfogalmazással, ami a megromlott párkapcsolatokban jelen lévő erőszakot „családon belüli” elnevezéssel illeti. A probléma meg nem értésének jó példája az egyik képviselő megnyilatkozása: „Talán az anyáknak vissza kéne térniük a gyerekevelés mellé, szülni két-három, vagy inkább négy-öt gyermeket, és akkor lenne értelme annak, hogy jobban megbecsülnek egymást, és fel sem merülhetne a családon belüli erőszak.” Az ezt követő események és reagálások az adott téma 2003. április 14-től napjainkig tartó törvénykezési folyamatát egy tágabb társadalmi keretben teszik értelmezhetővé, és számtalan tanulság levonására alkalmasak.

figyelembe nem vétele vagy letagadása további viták szükségességére világít rá, amelyeket a házasság, család, a gyermekvállalásra vonatkozó tradicionális attitűdök megváltozásának, az alternatív életstratégiák előítélet-mentes elfogadtatásának, a gyermekevelést általánosságban a nőkhöz/anyákhoz rendelésének megszüntetése és a férfiasság/nőiesség sztereotípiáitól való megszabadulás tárgyában lenne érdemes lefolytatni.

KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A gyermek és karrier, gyermek vagy karrier családban vagy párkapcsolatban vagy nélküle Ulrich Beck (2003) által felvetett, a *Bevezetőben* idézett problémák megoldása, a hivatás és a magánélet összeegyeztetésére irányuló elképzelések megvalósításához szükséges politikai akarat Magyarországon legtöbbször hiányzott, és a rendszerváltozás óta is hiányzik. Az ebből eredő problémák közbeszédből való kirekesztése, a családok körébe utalása vagy „nőkérdéssé” transzformálása már a XX. század elejétől jelen van a politikai diskurzusokban. A rendszerváltozás csak pluralizálta és elmélyítette, de nem oldotta meg az ellentmondásos szerepelvárásokat, ezek jelentős feszültségforrások, különösen a keresőtevékenységet és a családi feladatokat egyaránt magas szinten ellátni kívánó nőknél.

A tradicionális női szerepek tudati szinten történő leépülése, ám ezzel ellentétes elvárások a mindennapi életben elsősorban a magas munkahelyi státussal rendelkező nőknél jelentkezhetnek magánéleti problémákban, míg a társadalmi és települési struktúrában alacsonyabb helyet elfoglalókat egyszerre sújtja a munkaerőpiacról és a társadalomból való kirekesztődés, és valószínű, hogy a magánéleti problémáik is sokkal súlyosabbak, mint az előző csoportba tartozóké. A változások, a modernizáció és az individualizáció következményei adottak, negatív következményeik elhárításához alapvető szemléletváltásra van szükség.

Valószínű, hogy a gyors társadalmi változások miatt a nőknek nagyobb áldozatok kellett hozniuk, mint ha ezek hosszabb távon történtek volna meg, ám azáltal, hogy a változások felgyorsították azokat a bomlási folyamatokat is, amelyek a hagyományos családi együttélési formákat jellemezték, számtalan társadalmi probléma merült fel.

Ugyanakkor nincs visszafelé vezető út, csak előretekintés. A párkapcsolatok javítása, a gyermekvállalási kedv növelése érdekében ezért meg kell szüntetni azokat a latens folyamatokat, amelyek megakadályozzák, hogy a nőket érintő hátrányok a jelentős elmozdulások ellenére is újratermelődjenek.

IRODALOM

- Badinter, E. (1999): *A szerető anyja. Az anyai érzés története a 17-20. században.* Debrecen, Csokonai Kiadó.
- Bárány T. (1968): *Város esti fényben.* Budapest, Szépirodalmi Kiadó.
- Beck, U. (2003): Én én vagyok: a nemek egymás nélkül, egymással szemben a családon belül és kívül. In Beck: *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba.* Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, 183–231.
- Bukodi E. (2001): A párkapcsolat-formálódás és -felbomlás néhány társadalmi meghatározója. In Nagy I.–Pongrácz T.–Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről.* Budapest, TÁRKI, 88–112.
- Ferge Zs. (1982): *Társadalmi újratermelés és társadalompolitika.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Ferge Zs. (2010): *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek.* Budapest, Napvilág.
- Frey M. (2009): Nők és férfiak a munkaerőpiacon – a Lisszaboni Növekedési és Foglalkoztatási Stratégia céljainak a tükrében. In Nagy I.–Pongrácz T. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és a férfiak helyzetéről 2009.* Budapest, TÁRKI, 27–51.
- Frey M. (2011): Nők és férfiak a munkaerőpiacon, különös tekintettel a válságkezelés hatásaira. In Nagy I.–Pongrácz T. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és a férfiak helyzetéről 2011.* Budapest, TÁRKI, 17–48.
- Giddens, A. (2000): *Elszabadult világ.* Budapest, Napvilág Kiadó.
- Gregor A. (2013): Vissza, de hova? Kisgyermekes nők visszatérési esélyei a magyar munkaerőpiacon. In Szívós P.–Tóth I. Gy. (szerk.): *Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban.* Budapest, TÁRKI, Monitor jelentések, 2012. 106–110.
- Koncz K. (2008): *Nők a munkaerő-piacon.* Budapest, Corvinus Egyetem Women's Studies Központ.
- Kornai J. (1993): *A szocialista rendszer.* Budapest, Heti Világgazdaság RT.
- Lardey, G. (1999): Az arányos képviselet mint probléma. *Beszélő*, 29. sz. (*Journal of Democracy*), 5. évf. 31. sz. 23–27.
- Lijphart, A. (1991): Az új demokráciák alkotmányos választójai. *Beszélő* 11. sz. (*Journal of Democracy*) 2. évf. 12. sz. 72–84.
- Nagy B. (2001): *Női menedzserek.* AULA.
- Pongrácz T. (2011): A demográfiai értékrend változásában szerepet játszó főbb népesedési folyamatok. *Népességtudományi Kutatóintézet, Kutatási jelentések 91.* Szerk.: Pongrácz Tiborné. Budapest, KSH, 17–36.

- Pongrácz T.–S. Molnár E. (2011): A nemi szerepmegosztásról, a családi élet és a munka összhangjáról alkotott vélemények változása 2000–2009 között. *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. Szerk.: Pongrácz Tiborné. Budapest, KSH NKI Kutatási Jelentések 91. 95–110.
- Popenoe, D. (1988): *Disturbing the nest: Family change and decline in modern societies*. New York, Aldine de Gruyter.
- Popenoe, D. (1993): American Family Decline, 1960–1990: A Review and Appraisal. *Journal of Marriage and the Famil.*, August V. 55. N. 3. p. 527–542.
- Schadt M. (2003): „Feltörekvő dolgozó nő”. *Nők az ötvenes években*. Pécs, Pannónia Könyvek.
- Schadt M.–Péntek E. (2012): Nők az ipari kutatás-fejlesztés területén. *Acta Sociologica Pécsi Szociológiai Szemle*, Pécs, Dimenzió Társadalomtudományi Egyesület, 5. sz. 133–141.
- Scott, J. W. (2001): Társadalmi nem (gender): a történeti elemzés hasznos kategóriája. In uő (szerk.): *Van-e a nőknek történelmük?* Budapest, Balassi, 126–160.
- S. Molnár E. (2011): Párkapcsolat létesítését/megszüntetését érintő magatartási normák változásának megfigyelése. In *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. Szerkesztette: Pongrácz Tiborné. Budapest, KSH NKI Kutatási Jelentések 91. 37–69.
- Spéder Zs. (2005): Az Európai családformák változatossága. *Századvég*, 4–47.
- Spéder Zs. (2011): Ellentmondó elvárások között. Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon. In Nagy I.–Pongrácz T. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest, TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, 207–228.
- Tóth O. (1995): Attitűdváltozások a női munkavállalás megítélésében. *Szociológiai Szemle*, 1. szám, 71–86.
- The Role of Men in Gender Equality – European Strategies & Insights. Study on the Role of Men in Gender Equality Contract Justice ref. no. VC/2010/0592 December 2012*. Edited by Elli Scambor, Katarzyna Wojnicka & Nadja Bergmann. Vienna/Berlin/Graz, December 2012. (Letöltés: 2013. 11. 09)
- Tátrai A. (2010): *Női esélyegyenlőség a felnőtt lakosság szemével*. Budapest, TÁRKI.
- Utasi Á. (2001): A fiatal egyedülálló nők párkapcsolati esélye. In Nagy I.–Pongrácz T.–Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest, TÁRKI, 113–133.
- Utasi Á. (2011): Szubjektív feszültség és munkastressz a házások életében. Összehasonlítás Európa 24 országában. In Nagy I.–Pongrácz T. (szerk.), *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest, TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, 243–264.
- Vukovich G. (2006): Az elvált apák helyzetének néhány aspektusa. In Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk.) (2006): *Társadalmi Riport 2006*. Budapest, Budapest, TÁRKI, 267–283.

ADATFORRÁSOK:

A nők helyzete régen és most (1960/3): Foglalkoztatottsági, bérezési, műveltségi és szociális viszonyok. Statisztikai Időszaki Közlemények, 32. kötet. Budapest, KSH.

<http://www.ksh.hu/nepszamlalas> (Letöltés 2013.12.05.)

Europe in figures – Eurostat yearbook 2010.: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-CD-10-220/EN/KS-CD-10-220-EN.PDF (Letöltés 2011.10.15.)

Europe in figures – Eurostat yearbook 2012.: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-CD-12-001/EN/KS-CD-12-001-EN.PDF (Letöltés 2013.11.15.)

Progress on equality between women and men in 2012. A Europe 2020 initiative. (Letöltés, 2013. 11. 09.)

The Role of Men in Gender Equality – European Strategies & Insights Study on the Role of Men in Gender Equality Contract Justice ref. no. VC/2010/0592 December 2012. Edited by Elli Scambor, Katarzyna Wojnicka & Nadja Bergmann, Vienna/Berlin/Graz, December 2012. (Letöltés: 2013. 11. 09.)

Report on childcare provision in the Member States and study on the gender pension gap. Reference: MEMO/13/490. Event Date: 03/06/2013. (Letöltés: 2013. 08. 31.)

Foglalkoztatási ráta, a legmagasabb iskolai végzettség szerint – KSH MEF adatok (1992–2012), A 25–64 évesek százalékában. (Letöltés: 2013. 10. 25.)